

Bacheloropgave

Baptistsagen og stat-kirke-forholdet

Magnus Emil Fuchs

Bacheloropgave i faget historie, Københavns Universitet

Vejleder: Bo Fritzboeger

Eksamenstermin: 5. januar 2026

Omfang i tegn: 59684

Indhold

Opgavetitel	1
Indhold	3
Resume	4
Indledning	5-6
Forskningsdiskussion	6-8
Kilder	8-9
Stigma	9-10
Anabaptisme og baptisme	10
Enhedskulturen	11-12
J.C. Lindberg	12-15
Mønsters anmodning og Mynsters betænkning	15-17
Rasmus Sørensen	18-20
D.G. Monrad	20-23
N.F.S. Grundtvig	23-25
Nicolai Faber	25-26
H.N. Clausen	27-29
Postludium	29-30
Konklusion	31-32
Litteraturliste	33-36
Upubliceret materiale	37

Resume

Leaning on church historian Anders Holm's model (2024) of the three main church parties and how these interacted with each other from 1825-1849, I consider with inspiration from Erving Goffman's *Stigma* (1963) how the 'Baptist case' was used argumentatively by different actors in the public debate about the relationship between church and state in Denmark from 1839-1849. I also examine what role the Baptists' own statements and actions played in this debate. Bishop J.P. Mynster and Nicolai Faber acted as defenders of the religious unity in the state church and dehumanized the Baptists thus creating a stigma theory against them. The actors calling for a revised "model" for the relationship between church and state supported the Baptists while appealing for their model. Some of these acted as Goffman's "wise persons" (e.g. N.F.S. Grundtvig and Rasmus Sørensen). Others used the Baptist case more opportunistically (H.N. Clausen) or even in their support contributed to the stigmatization of the Baptists (J.C. Lindberg). The Baptists themselves played an active part in the debate through the writings of P.C. Mønster and their resistance against their stigmatization and the legislations made towards them. By analyzing the writings and statements made by the actors included in and excluded from Holm's model, I propose an extension of the model that illustrates and nuances the portrayal of the dynamics among all parties in the 1839-1849 debate.

Indledning

Følgende undersøgelse er en analyse af de kirkepolitiske positioners brug af baptistsagen i debatten om stat-kirkeforholdet i Danmark i perioden 1839-1849. Baptistsagen tog sin begyndelse ved gravør P.C. Mønsters omvendelse, sikret af baptistmissionæren Julius Købner, som var udsendt af baptistmenigheden i Hamborg. D. 27. oktober 1839 blev Mønster og de 10 andre første danske baptister døbt i Lersøen i København. Tre dage senere d. 30. oktober stiftede Mønster "Daabsmenigheden i Danmark", hvor Mønster selv blev forstander¹.

I 1842 udstedte Christian d. 8. den såkaldte baptistplakat, som forbød baptisterne at samles uden opsyn, hverve nye medlemmer og stifte menigheder udenfor fristaden Fredericia. Baptisterne trodsede disse forbud, og deres ulovlige forsamlinger og dåbshandlinger førte til gentagne opgør med øvrigheden. Straffene var omfattende. Baptisterne måtte både udholde fængselsstraffe, udpantninger af personlige ejendele og betale bøder. Den mest bemærkelsesværdige straf mod baptisterne var dog tvangsdåben af de ca. 30 baptistbørn, fordi baptisterne ikke døbte deres børn².

Baptistsagen vakte stor opsigt og affødte mange diskussioner i offentligheden. Prominente kirkepolitiske aktører blev berørt af baptisternes omstændigheder og skrev om sagen parallelt med deres kamp for fremtidens stat-kirkeforhold i Danmark. Andre syntes modsat, at forfølgelserne af baptisterne var velbegrundede og ønskede enhedskulturen i statskirken bevaret. Flere af disse aktører, herunder J. P. Mynster, H.N. Clausen, N.F.S. Grundtvig og D.G. Monrad, skulle senere spille en rolle i udformningen af Danmarks Riges Grundlov 1849. Baptistsagen formåede endda, på trods af baptisterne var blevet givet amnesti ved amnestiplakaten d. 26. juni 1848³, at forblive et samtalepunkt i grundlovsforhandlingerne om kirke- og religionsparagrafferne.

Jeg vil med inspiration fra Erving Goffmans teori om stigmatisering undersøge, hvordan baptistsagen blev brugt

¹ Bent Hylleberg & Bjarne Møller Jørgensen, *Et kirkesamfund bliver til* (Føltveds Forlag, 1989), 16-17.

² Ibid. 20-21.

³ Bent Hylleberg, "P.C. Mønsters anmodning om Religionsfrihed 1840" i *kirkehistoriske samlinger 1999*, Red. De Licht, Christian Fine, Lillie, Eva Louise & Lyby, Thorkild C. (Selskabet for Danmarks kirkehistorie, 1999), 123.

argumentatorisk blandt de forskellige kirkepolitiske aktører i den offentlige debat om stat-kirke-forholdet i perioden 1839-1849. Jeg vil derudover undersøge, hvilken rolle baptisternes egne ytringer og ageren spillede i denne debat.

Forskningsdiskussion

Den forudgående debat i tiden før vedtagelsen af Grundlovens forhenværende paragraffer om religionsfrihed har været og er fortsat genstand for stor forskningsmæssig interesse.

Kirkehistoriker Jens Rasmussen er forfatter til en række bøger, der bl.a. berører debatten om religionsfrihed i tiden op til Grundloven. I bogen *Religionstolerance og religionsfrihed* (2009) anser Rasmussen religionstolerancen i perioden 1800-1850 som havende udviklet sig gradvist⁴. Rasmussen argumenterer desuden for, at det var takket være fremmede trossamfund, kristne såvel som jødiske, der, selvom de kun udgjorde en lille del af den danske befolkning, fik betydning for en udvidet forståelse af individuel religiøsitet. Rasmussen inkluderer baptisterne i denne udvikling⁵ og kalder i ovenstående værk Mønster for en ”enestående skikkelse i dansk kirkeliv”, som ”var kraftigt medvirkende til at rejse debatten om religionsfrihed i 1840’erne”⁶. Rasmussens bøger har været klagørende i forhold til at forstå samtidens kirkepolitiske miljø.

Anders Holm, lektor i afdeling for kirkehistorie på Det Teologiske Fakultet ved Københavns Universitet, er medforfatter til værket *Religion og Grundlov*, som udkom ved 175-års jubilæet for grundloven i 2024. I Holms eget bidrag ”Mellem anarki og kontrol: de kirke- og religionspolitiske diskussioner frem mod 1849 og deres betydning for folkekirken” forsøger han at afdække de tre dominerende kirkepolitiske positioner, der gjorde sig gældende i perioden 1825-1849. Disse illustrerer han i en trekantet model⁷.

De tre kirkepolitiske positioner var ifølge Holm: 1) Biskop Mynsters statskirke, hvor landets religionspartier skulle kontrolleres, og hvor der generelt skulle værnes om enhedsprincippet. 2) H.N. Clausens og D.G. Monrads visioner

⁴ Jens Rasmussen, *Religionstolerance og Religionsfrihed: Forudsætninger for Grundloven i 1849* (Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2009), 18 & 21.

⁵ Ibid. 38.

⁶ Ibid. 256.

⁷ Se Bilag 1.

om en presbyteriansk synodal forfatning, der kunne arbejde med kirkens indre anliggender. 3) N.F.S. Grundtvigs vision om sognebåndsløsning, præstefrihed og den frie statskirke, hvori frikirker såsom baptistkirken kunne agere frit⁸. Grundantagelsen i Holms model er, at de tre positioner individuelt var særegne, men at de dog havde en vis mængde tilfælles med hinanden. Datidens kirkepolitiske debat blev derved ifølge Holm: "(...) en slags kollision mellem forskellige erfaringsrige måder at tænke om forholdet mellem stat og kirke på, der hver for sig rummede løsninger på problemer, de andre ikke tog højde for."⁹

Holm analyserer belejligt baptistsagen som case til at vise dynamikken imellem de tre dominerende kirkepolitiske retninger. I Holms analyse fremstår baptisterne som passive objekter for de kirkepolitiske positioner. Baptistsagen bliver dermed blot anvendt som et eksempel på, hvorledes de tre kirkepolitiske positioner interagerede og samarbejdede med hinanden¹⁰. Jeg vil i undersøgelsen tage udgangspunkt i Holms forståelsesmodel, men jeg vil dog også inkludere baptisternes egne bidrag og ageren. Derudover vil jeg inddrage andre aktører, som potentielt ikke passer ind i disse tre kirkepolitiske retninger. Denne tilgang muliggør en diskussion af, om modellen er repræsentativ, og/eller om en udvidelse eller anden revurdering af modellen i perioden 1839-1849 vil være hensigtsmæssig.

Undersøgelsen vil vise, hvordan baptistsagen blev brugt argumentatorisk. Vendingerne fra Holms artikel såsom "kirkepolitiske retninger" vil derfor blive erstattet af "kirkepolitiske diskurser". I min analyse af de i kildematerialet optrædende diskurser er jeg inspireret af Norman Faircloughs kritiske diskursanalyse. Faircloughs tredimensionelle model vil jeg anvende som underliggende analytisk ramme. Disse tre dimensioner i modellen er: Tekst (tekstens egenskaber), diskursiv praksis (produktions- og konsumptionsprocesser) og social praksis (den bredere sociale praksis, som den kommunikative begivenhed er en del af¹¹).

⁸ Ibid., 114.

⁹ Vinding, Niels Valdemar, Jacobsen, Brian Arly & Mikele Schultz-Knudsen, red, *Religion og grundlov* (København: Djøf Forlag, 2024), 125.

¹⁰ Ibid., 125.

¹¹ Marianne Winter Jørgensen & Louise Phillips, *Diskursanalyse som teori og metode* (Roskilde Universitetsforlag, 1999), 80-81.

Teolog og fhv. rektor for Baptistkirkens Teologiske Seminarium, Bent Hylleberg, må nævnes som vores samtids væsentligste bidrager til dansk baptistisk historie. Hylleberg har bl.a. skrevet et indlæg i jubilæumsskriftet *Religionsfrihed i 150 år* kaldet "Grundloven, baptisterne og religionsfriheden". I modsætning til Holm vægter Hylleberg baptisternes agens og indflydelse på debatten højt. Foruden Mønsters skrivelser var det ifølge Hylleberg baptisternes faste opgør med ordningerne fra baptistplakaten, som vakte opmærksomheden blandt samtidens debattører¹². I analysen er jeg enig i Hyllebergs, men også Rasmussens, syn på baptisternes rolle som aktive aktører i perioden. Undersøgelsen vil nærmere belyse reaktionerne på denne ulydighed mod baptistplakaten.

I sin artikel "P.C. Mønsters ansøgning om Religionsfrihed 1840" inkluderer Hylleberg både Mønster, Rasmus Sørensen og J. A. Hansen som aktive aktører. Hylleberg introducerer og opererer desuden med et 'modelbegreb' i begge artikler til at beskrive debattørernes visioner for stat-kirke-forholdet. Mange af disse var inspireret af ordninger fra udlandet. Dette gjaldt for de modeller, som forkæmperne for religionsfriheden fremførte i debatten, herunder den engelske, amerikanske og franske stat-kirke-model. Også statskirkens fortaleres forsvar af den eksisterende religiøse 'uniformitetsmodel' nævnes i artiklen¹³. Sørensens og Hansens bidrag i debatten vil også blive analyseret i denne undersøgelse. Jeg vil desuden benytte mig af Hyllebergs model-begreb til at belyse konkrete visioner, aktørerne havde for stat-kirke-forholdet.

Kilder

Undersøgelsen behandler et kronologisk udvalgt kildemateriale fra den kirkepolitiske debat om stat-kirke-forholdet i perioden 1839-1849. Det udvalgte kildemateriale består primært af ugeblade, pamfletter, bøger og avisartikler. Disse kilder er udvalgt, da de udfolder det substantielle i aktørernes argumenter og belyser den intellektuelle debat. Det nærmere kildeudvalg afspejler undersøgelsens afsæt i de tre kirkepolitiske positioner skitseret i Holms model, hvorfor samtlige positioner vil blive behandlet i undersøgelsen.

¹² Bent Hylleberg, "Grundloven, baptisterne og religionsfriheden" i *Religionsfrihed i 150 år* (...), red. Jørgen Nybo Rasmussen (Ælnoth, 1999), 88-89.

¹³ Hylleberg, "P.C. Mønsters anmodning om Religionsfrihed 1840", 123.

Dagspressen skrev også en del om baptistsagen. Det vurderes, at de deri opstående diskurser også kommer til udtryk i det udvalgte kildemateriale¹⁴, hvorfor en nærmere undersøgelse af disse udelades.

Undersøgelsen berører desuden internt forvaltningsmateriale, selvom disse kilder ikke direkte henvender sig til en analyse af den offentlige debat. Det interne forvaltningsmateriale skal alligevel vise sig at berette om aktørernes offentlige positioner.

Af baptisternes egne indslag er det primært Mønsters skrivevirksomhed, som vil blive behandlet, eftersom det hovedsageligt var Mønsters indslag, der blev reageret på.

Stigma

Jeg vil i dele af undersøgelsen bruge Erving Goffmans bog *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity* (1963). Goffman er især interesseret i at forstå, hvordan stigmatiserede grupper reagerer på deres situation og omverden, som sandsynligvis har en forventning om, hvordan den stigmatiserede gruppe burde agere ud fra gruppens forudsætninger¹⁵.

Baptisterne vil her blive betragtet som en stigmatiseret gruppe. *Stigma* vil blive benyttet som teoretisk redskab til både at analysere baptisternes interaktion og dynamik med samtidens debattører, egen agens, men også hvordan stigmatiseringen af baptisterne påvirkede debatten om statkirke-forholdet på et retorisk plan. Der findes megen nyere stigmaforskning. Goffman er dog en klassiker, hvorfor jeg har valgt dette værk at tage udgangspunkt i.

Særligt Goffmans forståelse af "tribalstigma" er interessant for analysen. Ved tribalstigma forstår Goffman et synligt eller usynligt symbolsk brændemærke, som bl.a. indikerer et religiøst tilhørsforhold, der afviger fra de "normale" og det alment accepterede i et samfund: "a stigma, an undesired differentness from what we had anticipated"¹⁶.

¹⁴ Monrad var redaktør på "Fædrelandet", som støttede baptisternes sag. Omvendt sluttede den konservative "Dagen" op om Mynsters enhedsprincip. Hylleberg & Jørgensen, *Et kirkesamfund*, 24-25.

¹⁵ Erving Goffman, *Stigma: notes on the management of spoiled identity* (Prentice Hall, 1963), 9.

¹⁶ Ibid., 4-5.

Responserne mod bærerne af et stigma kan udvikle sig til en såkaldt stigmatologi ifølge Goffman. Disse stigmatologier forsøger at forklare og legitimere de stemples mindreværd og den potentielle fare, de repræsenterer ved at koble særlige karakteristika ved stigmaet. Stigmatbærere vil i forlængelse af denne stigmatologi typisk blive dehumaniseret og omtalt ved kaldeord, som bliver inkorporeret i de "normales" daglige omtale af de pågældende som en slags metafor uden megen tanke for kaldeordenes originale betydning. Goffman antyder desuden, at en defensiv reaktion fra de stigmatiserede ofte bekræfter de "normale" i deres antagelser om dem. Dermed retfærdiggøres den måde, hvorpå de "normale" behandler og omtaler bærerne af det givne stigma¹⁷. Jeg vil i undersøgelsen også analysere, hvorvidt der skabtes en stigmatologi om baptisterne.

Anabaptisme og baptism

De danske baptister blev ofte omtalt som anabaptister eller gendøbere ud fra, som det skal vise sig i undersøgelsen, forskellige hensigter. En kort begrebsafklaring er nødvendig for at klargøre min forståelse af de to bevægelser. De fleste forskere er enige om, at anabaptismen og baptismen er to separate trosretninger, selvom disse teologisk har meget tilfælles¹⁸. Baptistsamfundet fører deres historie tilbage til de engelske kongregationalister, som, anført af John Smyth, flygtede til Amsterdam for at lade sig døbe i 1609. Disse ønskede et stat-kirke-forhold efter nytestamentligt forbillede, hvor menighederne skulle agere selvstændigt fra staten¹⁹. Anabaptismen var en reformert protestantisk bevægelse, som blev grundlagt i 1525 i Zürich ved udførelsen af den første troendes dåb. Kaldenavnet *anabaptist* (gendøber) er i sin oprindelige betydning et nedsættende begreb fra reformationstiden²⁰.

¹⁷ Ibid., 5.

¹⁸ Hudson, W. S., "Baptist" i *Encyclopedia Britannica* på Britannica.com.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Brian C. Brewe, red., *T&T Clark Handbook of Anabaptism* (London: Bloomsbury Publishing Plc, 2021), 26.

Enhedskulturen

Den almene opfattelse blandt præstestanden og Kancelliet i tiden omkring baptisternes fremkomst var generelt den, at "Anabaptismens frie Virksomhed" ville forvolde "langt flere Rystelser (...) blandt (...) vore Medborgere²¹" og desuden "føre til sædelig Opløsning eller til Forstyrrelse af Borgernes indbyrdes Fred²²".

Siden etableringen af den lutherske statskirke i Danmark har der eksisteret en vagtsomhed overfor religiøse bevægelser udenfor enhedskulturen i statskirken. Christian d. 3. udstedte flere reskripter fra 1553-1555, der skulle forhindre sværmeres indtrængen i landet²³. I 1555 klargjorde kongen, at man vil blive straffet: "paa Ære, Liff, Lem, Haffue oc Godz wden all naade (...) ²⁴", skulle man f.eks. huse en anabaptist.

Ved enevældens og Kongelovens indførelse i henholdsvis 1660 og 1665 blev kirkens og statens sammensmeltning tydelig og forudsætningerne for baptisterne lagt. Kirken blev herfra styret af kongen som et led af den almindelige statsforvaltning via Kancelliet, som han derigennem anvendte til at udnævne biskoper, præster og gennemføre love omkring kirkens forhold²⁵. Blandt disse love var bl.a. reskriptet fra d. 5 marts 1745, som sigtede mod "Seperatisme, Anabaptisme og andre Vildfarelser", hvori det bestemtes, at: "(...) alle andre nye og ubekjendte Secter (...) skal være (...) aldeles forbuden²⁶". Dertil kom i 1828 dåbsforordningens trusler om diverse straffe, skulle forældrene i landet ikke lade deres børn døbe indenfor de deri bestemte 8 uger²⁷.

Efter dåben i Lersøen i 1839 udstedte Kancelliet ordrer på en række forhør af baptisterne. Samtidigt ville Kancelliet gøre dem bekendte med bestemmelserne i reskriptet af 1745. Dette var Mønster meget utilfreds med, da han ifølge ham selv

²¹ Provst U.A. Plesner citeret i Berlingske Tidende efter Langelandskonventet i november 1841. Rasmussen, *Religionstolerance*, 176.

²² Collegial-Tidende for Danmark, nr. 4 (Kbh: Schultz, 28de januar 1843), 61.

²³ Holger Frederik Rørdam, *Danske Kirkelove (...) 1536-1683 (Første del)* (Thieles Bogtrykkeri, 1883), 361-363.

²⁴ Ibid, 487.

²⁵ Anders Pontoppidan Thyssen, red, *Vækkelsernes Frembrud (...)* I. Bind (København: G.E.C Gads forlag, 1960), xii.

²⁶ Laurids Fogtman. *Kongelige rescripter, resolutioner og collegialbreve (...)*. IV. Deel. 2. bind 1740-1746 (København: Gyldendals Forlag, 1788), 644.

²⁷ Rasmussen, *Religionstolerance*, 186.

havde: ”tilstrækkelig beviist, at vi ikke er Gjendøbere, men Baptister (...)”²⁸.

Baptisterne blev forlangt, at deres forsamlinger straks skulle ophøre²⁹. Mønster nægtede og blev dernæst fængslet for første gang ud fra bestemmelserne fra reskriptet af 1745. Mønster sad i fængsel fem gange af to års samlet varighed i perioden 1840-1845. Herfra skrev han flere forsvarsskrifter for baptisternes tro, lære og kirkemæssige tilhørsforhold til kongen³⁰.

Årene efter baptistplakaten steg utilfredsheden over myndighedernes håndtering af baptisterne. En mængde præster nægtede bl.a. at udføre tvangsdåb af børn født af baptistiske forældre. I 1847 spurgte Christian d. 8. efter en ny vurdering af baptistplakaten, men der nåede ikke at komme en endelig løsning på baptistsagen, da systemskiftet kom i marts 1848³¹.

Systemskiftet og den nye kong Frederik d. 7. medførte amnestiplakaten i 1848. Denne plakat gav ”Amnestie for dem, som maate være under Forfølgelse eller Domfældte for Afholdelse af gudelige Forsamlinger eller Foretagelse af Daabshandlinger”, hvorfor Hylleberg regner dette dokument som baptisternes ”Magna Carta³²”.

J.C. Lindberg

Undersøgelsen vil herfra udfolde sig som en kronologisk gennemgang af de udvalgte aktørers bidrag til den offentlige debat om baptistsagen. Den første, som berettede om baptisternes komme til landet, var den grundtvigske præst J.C. Lindberg i *Nordisk Kirke Tidende* (NKT) i 1839. NKT skabte en fast forbindelse mellem det grundtvigske centrum i København og de gudelige forsamlinger på landet. NKT blev i 1841 erstattet af tidsskriftet *Danebrog*³³. Lindberg ansøgte året forinden om

²⁸ Mønster citeret i Bent Hylleberg, *P. C. Mønster* (Føltveds Forlag, 1978), 87-88.

²⁹ F. M. Lange, *Daabs-menigheden i Danmark* (Kjøbenhavn: F. Schneiders & Werners Officin, 1841), 10-11.

³⁰ Hylleberg, ”P. C. Mønsters anmodning om Religionsfrihed 1840”, 120-121. Hylleberg, *P. C. Mønster*, 87-88.

³¹ Rasmussen, *Religionstolerance*, 187 & 192-194.

³² Hylleberg, ”P. C. Mønsters anmodning om Religionsfrihed 1840”, 123.

³³ Henrik Yde, *Bibliografisk beskrivelse af Nordisk Kirke-tidende*, Tilgængelig på grundtvigsværker.dk.

kirkelig frihed til Stænderforsamlingen i Roskilde ud fra Grundtvigs model, men fik afslag³⁴.

D. 10. november 1839 udkom nr. 45 af NKT. I denne udgave af ugebladet beretter Lindberg om handlingsforløbet ved dåben af de første baptister. Lindberg erklærer, at "Gjendøberiet" igen er kommet til de lutherske lande i håbet om at hverve medlemmer³⁵. I artiklen går Lindberg til baptisternes teologi og praksisser og beretter om dåbsforløbet ved Lersøen, som Lindberg forveksler med Lundehussøen.

På trods af den nedladende tone i Lindbergs betragtninger af baptisterne kan man anspore en mere generel samfundskritik. Lindberg fraråder brugen af "borgerlige vaaben" i kampen mod "Sværmeriet" og citerer slutteligt Luthers værk *Om værdslig øvrighed* (1523), hvori Luther om kætterne skriver: "Tror han uret, saa har han jo Straf nok i den evige Ild i helvede; hvorfor vil man da (...) pine dem (...), saa frem de (...) ikke ogsaa tillige ere oprørske (...) "³⁶". Lindberg spør nærmest baptisternes skæbne de kommende år: "Med Skriften og Guds Ord skal man møde og modstaae Dem, med Ild vil man udrette Lidet"³⁷". Lindberg ønsker ikke at udfordre baptisternes borgerlige frihed, men afviser samtidigt deres "Sect", hvis eneste "Bestræbelse (...) gaaer ud paa at føre de Troende ud af Den Hellige Almindelige Kirke"³⁸". Appellen om ikke at anvende tvang og vold mod baptisterne giver ekkoer af den grundtvigske position om frihed i trossager.

Lindberg anerkender fra et juridisk perspektiv Mønsters klage over at blive omtalt som anabaptister: "De vrage Navnet Gjendøbere (...) vore gamle Love mod Gjendøberne, som ikke egentlig sigte til Baptisterne, ville derfor ikke kunne anvendes mod dem"³⁹". Alligevel forsætter Lindberg bemærkelsesværdigt med at omtale baptisterne som netop gendøbere – potentielt ud fra et teologisk princip. Denne tvetydighed synes at berette om en nedladende tendens og stigmatisering, idet han ikke vil benævne baptisterne som netop baptister. Dette passer godt ind i Lindbergs ambivalente forhold til baptisterne. På den ene side forholder Lindberg sig teologisk kritisk til baptisterne,

³⁴ Kaj Baagø, *Magister Jacob Christian Lindberg (...)* (København: G. E. C. Gads Forlag, 1958), 305 & 316.

³⁵ Lindberg, *Nordisk Kirke-Tidende for aaret 1839, nr. 45.*, sp. 794.

³⁶ *Ibid.*, sp. 800.

³⁷ *Ibid.*, sp. 800.

³⁸ *Ibid.*, sp. 799.

³⁹ Lindberg, sp. 796-797.

men han er samtidigt politisk åben overfor dem. Lindbergs argument om, at man ikke kan anvende de eksisterende love om anabaptismen mod baptisterne bliver dermed inkonsistent.

Der er desuden noget, der tyder på, at Lindbergs stigmatisering af baptisterne som gendøbere endte med at sprede sig i folkemunde⁴⁰, idet en populær skillingsviser blev skrevet på baggrund af Lindbergs artikel, da denne også berettede om dåben ved Lundehussøen: "En Gjendøber-Skare høitdelig drog. Til verdslige Sø ud, hvor Gjederne slog! (...) ⁴¹". Lindbergs stigmatisering havde altså videre konsekvenser.

Lindbergs kamp mod baptismen på den indre front spredte sig frem mod 1842. Lindberg fastholdt dog, at det udelukkende var ved "åndelig" overtalelse, baptisterne skulle vindes tilbage⁴². I nr. 16 af Dannebrog beviser Lindberg, at baptisternes udtrædelse af statskirken er officielt anerkendt "af den borgerlige Øvrighed", og derfor har: "Statskirkernes Præster (...) slet ikke mere at bestille med Gjendøberne (...) end med Jøder, og Saadanne, på hvilke de umuligt kunne ville anvende Forordningen af 30. mai 1828 (...) ⁴³". Lindberg kritiserer altså i uddraget statskirkens, for Lindberg, uberettede brug af tvangsmidler. Han sidestiller endda jødernes relation til statskirken med baptisternes og argumenterer for, at baptisterne skal gives de samme rettigheder.

Lindberg postulerer senere i nr. 23 af Dannebrog, at antallet af udmeldelser fra statskirken vil stige, så længe den fortsat anvender tvangsmidler. Bekymringen er blevet større hos Lindberg, idet den indflydelsesrige Rasmus Sørensen også varslede at udtræde af statskirken⁴⁴. Derfor er Lindberg utilfreds over, at sit førnævnte forslag om sognebåndsløsning blev afvist, da denne model vil have forhindret den aktuelle situation: "Folkeraadet undte Biskop Mynster en af de glædeste Dage i hans Liv, da det vægrede sig ved at anbefale den Frihed i den Danske Statskirke, jeg havde petitioneret om, og som, hvis den dengang var blevet indrømmet, skulde forhindret den Udtrædelse, som senere er paafølgt ⁴⁵".

⁴⁰ Hylleberg & Jørgensen, *Et kirkesamfund*, 25.

⁴¹ Gengivet i Thyssen, *Vækkelsernes Frembrud i Danmark (...)*, 124.

⁴² Baagø, *Magister Jacob Christian Lindberg*, 336-339.

⁴³ Lindberg, *Dannebrog*, nr. 16, sp. 258.

⁴⁴ Lindberg, *Dannebrog*, nr. 23, sp. 382-383.

⁴⁵ *Ibid.*, sp. 384.

Lindberg kritiserer statskirkens enhedskultur, men er samtidig medskyldig i stigmatiseringen af baptisterne. Omvendt tager Lindberg også baptisternes side på et politisk plan og bruger baptistsagen som et, i artiklen i NKT, indirekte og, i artiklerne i Dannebrog, direkte argument for fordelene ved sin model for stat-kirke-forholdet.

Mønsters anmodninger og Mønsters betænkning

Inden sin første fængsling havde Mønster d. 16. juli 1840 sendt sit *Andragende om fuld Religionsfrihed for Danmark* til Stænderforsamlingen i Roskilde. Anmodningen til Stænderforsamlingen om fuld religionsfrihed var den første af sin slags i landet afsendt til en offentlig instans⁴⁶. Ansøgningen endte dog i en bunke blandt 19 andre ansøgninger hos Mønster, som var kongevalgt repræsentant i Stænderforsamlingen i Roskilde⁴⁷, hvori han agerede sekretær i dens petitionskomite. Ingen af medlemmerne af komiteen ønskede nogen af disse ansøgninger læst op, hvorfor Mønster ikke ville lade forhandlingerne trække i langdrag over sådanne "oftest ubetydelige Sager"⁴⁸.

Mønster bliver i Goffmans forstand en talsmand for gruppen blandt baptisternes såkaldte "egne", idet han for Stænderforsamlingen, Kancelliet og kongen skitserer gruppens situation og visioner. Goffman skelner mellem "de egne" (*own*), som støtter op omkring de stigmatiserede, da de selv også bærer på stigmaet, og "de kloge" (*wise person*), som ikke bærer på stigmaet, men er sympatiske overfor den stigmatiserede gruppe⁴⁹.

Baptisternes vision står tydeligst i anmodningen til Stænderforsamlingen. Her anmoder Mønster om religionsfriheden "som den haves i England"⁵⁰. Det er væsentligt for Mønster at bevise, at den engelske model "er et Gode", der har historien på sin side. Samtidigt forsvarede modellen loyalitet overfor staten mht. "skat og paalæg, der

⁴⁶Hylleberg, "P. C. Mønsters anmodning om Religionsfrihed 1840", 117.

⁴⁷ H.J.J. Glædemark. *Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark (...)* (København: Ejnar Munksgaard, 1948), 47.

⁴⁸ Jens Rasmussen *En brydningstid (...)* (Odense Universitetsforlag, 2002), 111.

⁴⁹ Goffman, *Stigma (...)*, 24-25.

⁵⁰ P.C. Mønster, "Andragende om fuld Religionsfrihed for Danmark (1840)". Transskriberet af Bent Hylleberg (baptisthistorie.dk, 2016).

almindeligvis kræves af alle⁵¹". Mønster bemærker, at anmodningen ikke umiddelbart er afsendt som fordel for ham selv: "thi jeg har vovet at tage mig den [religionsfriheden]⁵²". Anmodningen beretter altså om en tydelig vision for stat-kirke-forholdet og ikke blot en appel om større frihed til baptisterne alene.

Anmodningen har dog alligevel en apologetisk undertone. Dette beretter om, at Mønster er sit stigma bevidst. Mønster understreger, at anmodningen om religionsfrihed udelukkende kommer af: "Kjærlighed til mit Fældreland, idet jeg ønsker al den Lykke og Velsignelse, timelig og aandelig som ægte Frihed kan skjænke, udvikle og grundfæste⁵³". I Goffmans terminologi portrætterer Mønster sig selv som en *hero of adjustment*; en idealtype, som ved sine udtalelser forsøger at bevise at en stigmatiseret person også kan være et godt menneske⁵⁴. Gennem denne appelform forsøger Mønster at få myndighederne til at genoverveje den sociale etikette, som er blevet udvist dem. Dette fortsætter Mønster med i sine redegørelser til kongen fra fængslet i perioden 1841-1842, hvori Mønster flere gange tillader sig på "på egne og alle danske baptisters vegne at erklære, at vi (...) med hjertens lyst (...) er rede til at adlyde Hans Majestæts kongens lov og anordninger, i alt hvori disse ikke strile imod Guds ord (...) ⁵⁵". Mønster ønsker at modarbejde den mulige mistænkeliggørelse, som tydeligvis, grundet Mønsters gentagne loyalitetserklæringer til landet og kongen, kunne affødes ved sådan en anmodning om religionsfrihed.

Mønsters forsvarsskrifter synes at have haft større effekt, da disse blev fremført for kongen i 1841 efter sine besøg af og samtale med den britiske kvæker Elizabeth Fry, bekendt af dronning Caroline Amalie, og de to engelske baptistpræster H. Dawson og J.E. Giles, der alle tre sympatiserede med de danske baptisters sag. Samme år krævede Christian d. 8. Kancelliets såvel som landets biskoppers betænkninger omkring baptisterne⁵⁶. Kongen reagerede altså positivt på de udenlandske besøg og ikke mindst Mønsters forsvarsskrifter.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Goffman, *Stigma* (...), 25.

⁵⁵ Mønster til kongen 8. maj 1842. Transskriberet version. RA. Baptistkirken i Danmark. Materiale til Hovedregistranten. II A 2, s. 6.

⁵⁶ Rasmussen, *Religionstolerance*, 174 & 177.

Mynster skriver i sin betænkning om baptisterne i et truende leje og forklarer, hvorledes det vil gå med statskirken, skulle baptisterne blive imødekommet i deres ønsker om religionsfrihed: ”Dersom nu en saadan Sect under saadanne Omstændigheder erholdt den Religionsfrihed (...) da skjøntes det ikke, hvorledes den samme Frihed kunde nægtes de fleste Sectar, der maatte fremstaae i disse bevægede Tider⁵⁷”. Der er noget, der synes at vise, at Mønsters anmodning kun har virket bekræftende overfor Mynsters stigmatisering af baptisterne, hvilket Goffman også beskriver som en typisk reaktion fra de ”normale”.

Disse følelser af forargelse overfor baptisternes udtrædelse af statskirken kommer også til udtryk som en form for paternalisme. Denne paternalisme kommer tydeligst til syne i en artikel i Collegial-Tidende fra 1843, som beretter om Mynsters betænkning: ”Det maatte paalægges Præsten at Drage Omsorg for, at saadanne Børn bragtes til Daaben⁵⁸”. Statskirken skulle være sit ansvar bevidst i sin opdragelse af befolkningens rette lutherske tro. Baptisternes vildledelser skulle derfor mødes, som Mynster selv erklærer, ”med Fasthed⁵⁹”. Dette var stik imod Lindbergs appel.

Mynster argumenterer altså for en bevaring af statskirkens enhed ved brug af baptisternes anmodede frihed som en slags dystopi. Denne appel synes at have haft stor effekt på den efterfølgende lovgivning mod baptisterne, siden baptisterne ved baptistplakaten i 1842 kun blev givet meget fattige indrømmelser⁶⁰. Interaktionen mellem Mønster, kongen og biskopperne i udarbejdelsen af baptistplakaten viser, at baptisterne ikke var passive aktører. De var omvendt selv medvirkende i den proces, der nu begyndte hen mod baptistplakaten.

⁵⁷ Mynster citeret i Rasmussen, *Religionstolerance*, 179-180.

⁵⁸ Collegial-Tidende for Danmark, nr. 4 (Kbh: Schultz, 28de januar 1843), 61.

⁵⁹ Mynster citeret i Rasmussen, *Religionstolerance*, 179-180.

⁶⁰ Rasmussen, *Religionstolerance*, 184.

Rasmus Sørensen

Rasmus Sørensen var som lægprædikant en central figur i vækkelsesbevægelsen og havde arbejdet tæt sammen med Mønster i perioden 1830-1835 i Sydvestsjælland. Sørensen relation til Mønster fortsatte også efter, Mønster lod sig gendøbe⁶¹. Sørensen udgav bogen *Hvad er 'den hellige almindelige Kirke' (...)* (1841). Bogen gjorde et stort indtryk i de kirkelige kredse⁶².

Sørensen havde tidligere været enig med Grundtvigs model for sognebåndsløsning. I 1830'erne splittedes de gudelige forsamlinger sig dog i to "fløje" kaldet de "præstekristne" og "degnekristne". De "præstekristne" delte Grundtvigs kirkelige anskuelse, som den bl.a. fremgik i skandalesuccesen *Kirkens Gienmæle* (1825). Heri beskrev Grundtvig sin "mageløse opdagelse" om, hvorledes kristendommens eneste sande og autentiske udtryk var at finde i den apostolske trosbekendelse. De "degnekristne", som Sørensen, men også Mønster før sin omvendelse, tilhørte, søgte mod biblens ord i henhold til kirkestiftelse⁶³. Baptisterne havde, som Mønster erklærede til kongen i 1842, ingen trosbekendelse, men bekendte sig derimod kun til biblen som grundlag for deres tro og kirkesyn: "Det er et princip i vort baptistiske trossamfund ikke at have nogen skreven trosbekendelse (...) det ny testamente, der helt og holdent er vor eneste trosregel"⁶⁴.

Hvad er den 'hellige Almindelige Kirke' (...) er et "degnekristent" modsvar til Grundtvigs afhandling *Den hellige almindelige Kirke*, hvori Grundtvig også gør rede for sin kirkelige anskuelse. Sørensen bog kan i sin kritik af det grundtvigske partis kirkelige anskuelse, men også forsvarerne af enhedskulturen, læses som et forsvar af baptisterne – særligt i lyset af det grundtvigske partis angreb, anført af Lindberg, mod baptismen⁶⁵. Sørensen er uenig med Grundtvig i, at sognebåndsløsning er den bedste model mht. borgernes frihed og appellerer ligesom Mønster i stedet til fuld religionsfrihed: "Den engelske Religions Frihed for ethvert Medlem i

⁶¹ Hylleberg & Jørgensen, *Et kirkesamfund*, 15.

Baagø, *Magister Jacob Christian Lindberg*, 333.

⁶² Knud Banning, *Degnekristne (...)* (Gad, 1958), 242.

⁶³ Hylleberg & Jørgensen, *Et kirkesamfund*, 14-15.

Sune Auken, "Den mageløse opdagelse – Kirkens Gienmæle og censurdommen" i *Dansk litteraturs historie* på lex.dk.

⁶⁴ Mønster citeret i Hylleberg & Jørgensen, *Et kirkesamfund*, 22.

⁶⁵ Banning, *Degnekristne*, 333.

Statskirken til at (...) overgaae til hvilken Religions Sect, han vil (...) det er en Religions Frihed, der er værd at anbefale (...) ⁶⁶”.

Dog sigter Sørensen i virkeligheden til stat-kirke-forholdet, som det haves i Amerika. For Sørensen har statskirken nemlig tjent sin pligt som ”åndelig Fader, Formynder og Opdrager ⁶⁷” og det ”uinskrænkede monarkie opfyldt sit kald ⁶⁸”. Dermed appellerer Sørensen altså til en adskillelse mellem stat og kirke. I sin argumentation for denne amerikanske model for stat-kirke-forholdet, nævner Sørensen ikke baptistsagen eksplicit. Jeg vil dog argumentere for, at han refererer til den gentagne gange taget sagens aktualitet ved bogens udgivelse i betragtning.

Foruden at forsvare baptisternes dåbssyn i et længere afsnit, hvor Sørensen diskuterer med Lindbergs teologiske og sproglige fortolkning af det græske ord *baptizo* ⁶⁹, da synes Sørensen også at være berørt af Mønsters fængsling. I en lang og positiv redegørelse om de kristne bevægelser, der gennem kirkehistorien lod sig skille fra statskirkerne, refererer Sørensen indirekte til den aktuelle situation omkring baptisternes tidlige forfølgelse i landet: ”man greb dem (...) som Kættere til Fængsling, Forviisning, Drukning, Baal og Brand, ene og alene fordi de beraabte sig på det samme Guds Ord til deres Troes Grund (...) og Frihed til at lade være at døbe deres Børn (...) ⁷⁰”. Taget Sørensens og Mønsters relation og fælles idealer i betragtning, da kan sammenligningen ikke være til at tvivle på. Sørensen sammenligner dermed også statskirkens behandling af baptisterne med de tidlige forfølgelser gennem kirkehistorien, hvorfor drukning og bål ligestilles med baptisternes vilkår, idet den religiøse frihed begrundet på gudsordet er det centrale for Sørensen.

Bogen kulminerer i Sørensens beskrivelse af ”Christi sande Menighed ⁷¹”, som snart vil blive realiseret. Denne vil bestå af de kristne, som lader sig løsrive af statskirken: ”(...) og see vi især til de mange og store engelske og nordamerikanske Dissenter-Menigheder, saasom Baptisterne (...) og overhovedet til ethvert sandt christeligt Samfund uden Statskerne (...) da

⁶⁶ Rasmus Sørensen. *Hvad er ”den hellige almindelige Kirke”*. (Kjøbenhavn: C. Græbe & Søn, 1841), 59.

⁶⁷ Ibid., 148.

⁶⁸ Ibid., 48.

⁶⁹ Ibid., 92-93.

⁷⁰ Ibid., 141.

⁷¹ Ibid., 148.

har vi (...) den sande Christi Menighed⁷². Jesu sande menighed skal kendes på Guds ord og ikke på ”menneskelige selvladede Troesbekjendelser”, som er ”blevne til fanatiske ildtønder, saa saare de skulde gjælde over Guds eget for Alle beskrevne Ord, og have da allevegne antændt Flamme og Baal imod alle dem, der alene troede og handlede efter Guds ord (...)”⁷³.

Baptisternes udtrædelse af statskirken er derfor ikke blot beundringsværdig, men er ifølge Sørensen også helt efter Guds vilje og ønske for kirken. Sørensens forsvar for baptisterne får ham desuden til at agere som en *wise person* i Goffmans forstand, idet han ikke selv bærer på stigmaet⁷⁴.

Sørensens vision for et fremtidigt stat-kirke-forhold efter den amerikanske model kommer tydeligt til syne i værket med baptisterne som reference. Læseren må desuden have ført sine tanker hen mod baptisterne givet situationens aktualitet i 1841 ved Mønsters fængsling. Idéen om en religionsfrihed efter den amerikanske model, som her fremføres af Sørensen, vidner om en idealtipe for stat-kirke-forholdet, som ikke er forenelig med de tre dominerende kirkepolitiske retninger, som er skitseret i Holms model over sammenspillet disse tre idealtyper imellem. Undersøgelsens analyse af Mynsters og Lindbergs interagerer med og benævnelse af Sørensen og Mønster har bevist, at der har eksisteret en dynamik mellem Holms religionspartier og de fra modellen anderledes visioner for stat-kirke-forholdet. Denne påstand vil blive yderligere belyst løbende i undersøgelsen.

D.G. Monrad

Den nationalliberale politiker og senere grundlovsfader D.G. Monrad reagerede også på baptistsagen. Monrad udgav en række pamfletter kaldet *Flyvende politiske Blade*. Nr. 4 (1842) med titlen *Om Retten til at udtræde af Statskirken* behandler baptistsagen. Monrad positionerer sig i den kirkepolitiske debat om baptisterne ved både at referere til Mynster og Sørensen: ”Uenigheden er opkommen deraf, at Nogle have anseet [værdsat/overvejet] Statskirkens fuldkomne Opløsning,

⁷² Ibid., 146.

⁷³ Ibid., 147.

⁷⁴ Goffman, *Stigma (...)*, 28-29.

og Andre Bevarelsen af dens nuværende Form (...) ⁷⁵". For Monrad har baptistsagen desuden synliggjort skellet mellem Mynsters og kirkeledelsens ønske om trosenhed og samtidens ønsker om frihed i trossager fra både national og international hånd. Monrad ønsker i dette skrift at redegøre for: "hvad Indflydelse Afgjørelsen enten i den ene eller anden Retning vilde have paa Statskirken (...) ⁷⁶". I sin betragtning af konsekvenserne ved begge fløje for stat-kirke-forholdet tager Monrad dog alligevel parti i sagen.

Monrad beretter bl.a. i sin redegørelse for Kongelovens bestemmelser om trosenheden, hvori Monrad identificerer, at der førhen er blevet skænket begrænset religionsfrihed til fremmede religiøse grupperinger. Monrad viser, at disse ikke tilvejebragte en opløsning af statskirken, som aktører som Mynster, og senere Nicolai Faber i denne undersøgelse, frygtede: "Alene af de her anførte Lovbestemmelser vil det være indlysende, at Statskirken vel i Reglen tillader andre Religionsbekjendere at boe og bygge i det Land, hvor den har opslaaet sit Paulun, men derimod paa ingen maade tilsteder sine Medlemmer at træde over i en anden kirke ⁷⁷". Ud fra Faircloughs første dimension (tekst), da ses en tydelig tendens i citatet. Symbolet "paulun" associerer statskirken til det midlertidige tabernakel, israelitterne benyttede sig af under ørkenvandringen før templets opførelse i Jerusalem ⁷⁸. Monrad fremstiller altså statskirkens enhedskultur for at være provisorisk.

På det diskursive niveau bruges symbolet paulun som en delegitimering af statskirkens princip om trosenhed. Monrad italesætter nemlig også statskirken indirekte som uoplyst sammenlignet med de nationer, særligt England, der holder et vågent øje med situationen set i lyset af kongens gæster fra England: "(...) at man ved at vedblive med Forfølgelsen af Baptisterne vil vække den oplyste Verdens Antipathi (...) ⁷⁹". Monrad fordømmer altså forfølgelserne af baptisterne og anskuer statskirkens urokkelighed som en egen forvoldt

⁷⁵ D. G. Monrad, "Om Retten til at udtræde af Statskirken (I Anledning af Baptisterne)" i "Flyvende politiske Blade Nr 4." i *Flyvende politiske blade Nr. 1-5.* (København: Bianco Luno, 1842), 10.

⁷⁶ Ibid., 4.

⁷⁷ Ibid., 9.

⁷⁸ Nicolai Røge, *D.G. Monrad og det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark* (...) (Københavns Universitet, Teologisk Fakultet, 2020), 33.

⁷⁹ Monrad, "Om Retten til at udtræde af Statskirken" (...), 22.

ulempe: ”der ere mangfoldige Indgange, men (...) ei (...) nogen lovhjemlet Udgang uden gennem Dødens Port”⁸⁰. Denne voldsomme retorik understreger Monrads utilfredshed overfor statskirkens indretning. Monrad ønsker ikke en separation af stat og kirke, men han argumenterer på samme tid for frihed til udtrædelse af statskirken, da tvangen svækker kirkens legitimitet frem for at opbygge den.

Dette begrundes Monrad også på baggrund af Mønsters ageren: ”Menighedens Stifter har udtrykkelig erklæret det; da man forelagde ham Valget mellem at blive i Fængslet, eller at forpligte sig ved et Løfte i saa henseende, foretrak han fængslet”⁸¹. Mønsters principfaste fremtrædelse som aktør i den kirkepolitiske debat og udfordring af sin stigmatiserede position synes at have påvirket Monrad. Mønsters villighed til at vælge fængslet frem for at gå på kompromis har øjensynligt vist Monrad sagens principielle karakter. Monrad indtager altså også en rolle som *wise person*, idet han tager baptisterne i forsvar og bruger Mønsters lidelsehistorie som et argument imod statskirkens indblanding i anliggender, som, ifølge Monrad, ikke vedkommer den.

Som en afsluttende stikpille mod Mynster, erklærer Monrad, at det er: ”naivt (...) at ytre, at Statskirken vilde lide væsentlige Tab ja maaske endogsaa opløses, derom man indrømmede Statskirkens Vordnede Ret til at udtræde af den”⁸². Monrads positionering overfor Mynster tydeliggøres i citatet. En kirke, hvor medlemmerne ikke kan træde ud af den, fordi de er tvunget til at blive i den, er en: ”død maskine, hvis Bestanddele sammenbandtes af Lovens Straffebestemmelser”⁸³. Det er og skal ikke ifølge Monrad være kirkens funktion at forfølge baptisterne ved bl.a. at udstede bøder og råde om fængselsstraffe. Monrad har dog tiltro til, at statskirken vil bestå, hvis man skulle give frihedsindrømmelser til baptisterne eller andre, der ønskede at løsrive sig fra statskirken.

Baptistsagen fungerede således som et argument i Monrads tidlige kritik af statskirkens juridiske indgreb mod bl.a. baptisterne. Der må ifølge Monrad gives frihedsrettigheder til baptisterne, så statskirken bevarer sin integritet. Det fremstår nemlig, at Monrad ikke ønsker en separation af stat og kirke,

⁸⁰ Ibid., 9.

⁸¹ Ibid., 22-23.

⁸² Ibid., 15.

⁸³ Ibid., 15.

hvorfor kritikken peger mod en tidlig udvikling i Monrads vision for den synodalforfatning, han foreslog statsrådet i 1848⁸⁴.

N.F.S. Grundtvig

N.F.S. Grundtvig skrev også i 1842 om forfølgelserne af baptisterne i en pamflet kaldet *Om Religions-Forfølgelse*. Grundtvig var siden publiceringen af *Kirkens Gienmæle* i 1825 gået fra at tale for almen religionsfrihed til en fuld religionsfrihed indenfor statskirken og sognebåndsløsning. Ved denne model skulle man kunne ansøge om formel tilknytning til en anden præst end sin egen⁸⁵.

Grundtvigs anledning til at melde sig ind i debatten er en avisartikel kaldet "Om Baptisternes Religionsfrihed" i *Berlingske* (nr. 46). Med afsæt i baptistsagen forklarer Grundtvig, hvordan statskirken er kommet på afveje ved at udføre: "en saa aabenbar *uchristelig* Ting som *Religions-Forfølgelse*⁸⁶".

Det er Grundtvigs agenda at undersøge, "hvorvidt enten Christendommen, den Augsburgske Confession, eller Erfaringen tilraader Religions-Forfølgelse⁸⁷". Grundtvig konkluderer kort efter, at religionsforfølgelsen står i strid med de nævnte religiøse og juridiske autoriteter og samtidigt opildner til mere modstand⁸⁸. Grundtvig bruger altså kirkens eget bekendelsesgrundlag og egen grundvold som autoritetsbærere i sin argumentation mod statskirkens håndtering af baptisterne.

Grundtvigs vision for stat-kirke-forholdet kommer også tydeligt til syne i teksten. Statskirken burde nemlig handle "christelig og luthersk⁸⁹" ved at lade baptisterne passe sig selv og samtidigt løse: "Sognebaandet saavidt *Sacramenterne* angaaer, og tillader dem (...) at *opsætte* deres Børns Daab, til de kan svare for dem selv (...)⁹⁰. Ligesom Monrad mener Grundtvig også, at statskirkens uvilje mod at lade en

⁸⁴ Røge, D.G. Monrad (...), 76-77.

⁸⁵ Steen Tullberg, *Indledning til Den Danske Stats-kirke upartisk betragtet* (PDF-version tilgængelig på grundtvigsværker.dk, 2016), 2-3.

⁸⁶ N. F. S. Grundtvig, *Om Religions-forfølgelse* (Kjøbenhavn: Wahlske Boghandlings forlag, 1842), 8.

⁸⁷ Ibid., 3.

⁸⁸ Ibid., 4.

⁸⁹ Ibid., 19.

⁹⁰ Ibid., 19.

”Haandfuld Giendøbere⁹¹” separere fra statskirken er rodfastet i dens ”strænge Orden og stive Ensformighed⁹²”, som har medført en form for paranoia for statskirkens sammenbrud ved at imødekomme baptisterne: ”Religions-Forfølgelse, er (...) kun Stats-Geistlighedens naturlige Lyst til at være fri for *Medbeilere*⁹³”.

Selvom Grundtvig ikke har den ”mindste Sympathi⁹⁴” for baptisternes lære, ønsker han alligevel religionsfrihed for baptisterne indenfor Statskirken. Ligesom Sørensen og Monrad agerer Grundtvig derfor i sit forsvar for baptisterne som en *wise person* i Goffmans terminologi.

En særlig gruppe *wise persons* har ofte været udsat for en skelsættende oplevelse, der vedrører den stigmatiserede gruppe eller selv oplevet stigmatisering på egen krop⁹⁵. Denne oplevelse må da være Grundtvigs egen censureringsperiode, som han sammenligner forfølgelserne af baptisterne med: ”(...) jeg (...) tog den ”christelige Tro og Bekiendelse” (...) saavelsom den ”Augsburgske Confession”, i Forsvar mod en af *Præstelærerne i Stats-Kirken*, men straffedes derfor med en Injurie-Proces og Censur (...) og ønskede ret inderlig at maatte *udtræde* af den⁹⁶”. Grundtvig anser derfor baptisterne som en slags: ”*Martyrer* for hvad der skal være Alle en Samvittigheds-Sag⁹⁷” for både ”Venner og Fiender⁹⁸” af baptisterne.

Baptisterne har sandsynligvis gjort indtryk på Grundtvig, og det må siges, at han på sin vis beundrer Mønsters udvisning af: ”saameget Mod⁹⁹” ved sin udtrædelse af statskirken. Omvendt kunne man klandre Grundtvig for blot at benytte sagen til endnu engang at skrive om sine kirkepolitiske visioner. Dog er jeg af den opfattelse, taget Grundtvigs tone i pamfletten samt personlige erfaringer med stigmatisering i betragtning, at Grundtvigs sympati med baptisterne er oprigtig. Grundtvig tager tydeligvis baptisternes og vækkelsesbevægelsens stemme seriøst, idet han også forklarer at ”Giendøber-Optøjerne, som, ved endnu strængere at forfølges, snart maatte give hele

⁹¹ Ibid., 10.

⁹² Ibid., 19.

⁹³ Ibid., 9.

⁹⁴ Ibid., 21.

⁹⁵ Goffman, *Stigma (...)*, 28-29.

⁹⁶ Grundtvig, *Om Religions-forfølgelse*, 18.

⁹⁷ Ibid., 6.

⁹⁸ Ibid., 6.

⁹⁹ Ibid., 20.

Bevægelsen et *politisk* Præg, og en mod Statskirken aldeles *fiendtlig* Retning¹⁰⁰. Grundtvig referer sandsynligvis til Rasmus Sørensens skrift mod Grundtvig selv, hvorfor der både ses en tydelig dynamik mellem baptisterne, det grundtvigske parti og Sørensen. *Om Religions-Forfølgelse* bliver således først et forsvarsskrift for baptisternes frihedsrettigheder og dernæst et argument for Grundtvigs model.

Nicolai Faber

Mønster må ud fra den tidligere undersøgelse af samme siges at være blandt de største forkæmpere for bevaringen af statskirkens enhedsprincip. Hertil må også biskop Nicolai Faber tælles med. Faber var biskop over Fyns stift¹⁰¹, da han i 1842 udgav bogen *De anabaptistiske Bevægelser i Danmark*. Bogen var tiltænkt præster og andre, der ønskede at bekæmpe baptismen¹⁰². Faber havde året forinden tilkendegivet sin holdning til baptisterne, idet han havde rådgivet Kancelliet om, at myndighederne omgående skulle gå efter Mønster, i et håb om at kvæle bevægelsen ved at skaffe "Ukrudtets moderstamme"¹⁰³ af vejen.

I modsætning til Grundtvig mener Faber, at det er kirkens kristelige ret at forfølge baptisterne med "Alvor og Bestemthed", når de vælger at gøre "Angreb mod de evangeliske Sandheder" ved at værgе nye medlemmer og agere i offentligheden generelt: "det er Menighedens, som Statens christelige Pligt at værne af kærlighed til Sandhed (...) "¹⁰⁴ En imødekommelse af baptisternes anmodning om religionsfrihed ville kræve at: "Staten (...) skulde opgive sin Christelighed (...) "¹⁰⁵, og dette ønsker Faber på ingen måde. Baptisterne udgør en klar trussel, som skal modkæmpes for at bevare enhedskulturen.

Gennem hele bogen italesætter Faber udelukkende baptisterne som anabaptister. Benævnelsen af baptisterne

¹⁰⁰ Ibid., 16.

¹⁰¹ Bjørn Kornerup & P. G. Lindhardt, "Nicolai Faber" i *Dansk Biografisk Leksikon* på lex.dk.

¹⁰² Faber citeret i Jens Rasmussen, *Kampen for indflydelse i Statskirken (...)* (Odense Universitetsforlag, 1996), 191.

¹⁰³ Ibid., 190-191.

¹⁰⁴ N. Faber, *De anabaptistiske bevægelser i Danmark (...)* (Odense: S. Hempel, 1842), 149.

¹⁰⁵ Ibid., 125.

adskiller sig øjensynligt fra Lindbergs, men også Grundtvigs, brug af "gendøber", idet Faber drager en direkte historisk forbindelse mellem anabaptisterne fra reformationstiden og den "anabaptistiske bevægelse", der ifølge Faber er på spil i Danmark: "At her de vildfarende Anskuelse og Lærdomme, skjøndt i Førstningen respekterende retlige Skranker, just udstrøe en Sæd, der, fremvørende en Tidlang i Ro, — tilsidst bryder frem med en forfærdende og ødelæggende Voldsomhed, derpaa ere det 16de Aarhuudredes Anabaptister et meget advarende Exempel¹⁰⁶". Citatet og den konsekvente benævnelse af baptisterne som anabaptister vidner om Goffmans ide vedrørende, hvordan stigmatiserede grupper kan blive omtalt med kaldenavne uden megen omtanke for det givne ords oprindelige mening. Det er sandsynligvis ikke udelukkende på baggrund af et teologisk princip, Faber italesætter baptisterne som anabaptister, som det potentielt er tilfældet ved Lindbergs og Grundtvigs benævnelse af baptisterne som gendøbere.

Foruden den dehumaniserende udtalelse om baptisterne som "ukrudt", da tillægger Faber baptisterne yderligere negative karakteristika i ovenstående citat. Dette citat er desuden indledet ved en beskrivelse af Mønsters anmodning om religionsfrihed, der, som er blevet redegjort for tidligere, i Goffmans optik her kan anses som en slags modsvar mod det givne stigma. Faber klandrer baptisterne i denne henseende for at være udspekulerede og deciderede voldsparate med henvisning til anabaptisterne. I Goffmans termer bruger Faber anabaptisterne som det, Goffman kalder *the original one*¹⁰⁷ ud fra hvem, de "normale" tillægger den stigmatiserede yderligere attributter.

Mønsters "modsvar" i form af sin anmodning om religionsfrihed legitimerer dermed forfølgelsesernes retfærdighed hos Faber. Sammenholdt med Mønsters holdninger og udtalelser vises den strukturelle stigmatteori om baptisterne, der var dominerende blandt forsvarerne for enhedskulturen i statskirken.

¹⁰⁶ Ibid., 132.

¹⁰⁷ Goffman, *Stigma (...)*, 5.

Clausen

I 1845 udkom politikeren og teologen H.N. Clausens værk *Om Kirketvang ved Baptistfødte Børns Daab*, der blev et markant indslag i debatten om stat-kirke-forholdet. Clausen var medlem og præsident af Roskilde Stænderforsamling på dette tidspunkt¹⁰⁸.

Værket beretter om Clausens tanker for stat-kirke-forholdet ud fra den ”repræsentative Presbyterial-Synodal-Forfatning”, som han inspireret af den tyske teolog Schleiermacher havde anbefalet gentagne gange. Modellen stod i opposition til enevældens kirkelige enhed, idet den gav hver sognemenighed ret til eget presbyterium [sognemenighedsråd]. Desuden skulle kirkens folk gives indflydelse vedrørende kongens kirkestyre ved at assistere kongen i bl.a. dogmatiske stridigheder og kirkelig lovgivning¹⁰⁹.

Anledningen til bogen er den modstand, baptisterne har vist sig at føre mod myndighederne i tiden efter baptistplakatens udstedelse: ”En saadan Modstand er (...) indtraadt fra baptistiske Forældres Side. Børn ere ved Politimagt førte ud af Forældrenes Huus (...)”¹¹⁰.

Clausen bruger baptistsagen til igen at appellere til et kirkeligt råd og henviser til den ”preussiske Statskirke”, hvor alle ”Religionssamfund” har ”lige rettigheder (...) underkastet Statens Overopsyn”¹¹¹. Særligt baptistplakatens beskrivelser af, hvordan myndighederne ikke skal udsætte baptisterne for ”Samvittighedstvang” i deres ”Udvortes Gudsyndelse”¹¹² vækker Clausens opmærksomhed. Med Luthers krav om det personlige gudsforhold og religiøse åndsfrihed som belæg, påstår Clausen, at baptistplakaten modsiger sig selv, set i lyset af de tvangsdåbshandlinger der har fundet sted, som han selv anser som ”adskillig Tvang af samvittighederne”¹¹³. Clausen skriver altså imod tvangsdåben, idet der ifølge Clausen: ”ikke bør paalægges dem Noget, der maa erkjendes at collidere med det Eiendommelige i deres Bekjendelse (...)”¹¹⁴.

¹⁰⁸ Hans Vammen, ”H.N. Clausen” i *Lex* på lex.dk.

¹⁰⁹ Rasmussen, *Religionstolerance*, 106, 110-111, 190 (se fodnote 493 på 334).

¹¹⁰ H.N. Clausen, *Om Kirketvang ved baptistfødte Børns Daab* (Kjøbenhavn: C. A. Reitzels Forlag, 1845), 7.

¹¹¹ *Ibid.*, 29.

¹¹² *Ibid.*, 25.

¹¹³ *Ibid.*, 26.

¹¹⁴ *Ibid.*, 27.

Clausen påstår nemlig, at baptistplakatens bestemmelser om tvangsdåb er blevet til på baggrund af en påstand fremsat af ”en eensidig Opfatning af Sagen” (potentielt reference til Mynster og Faber) til Kancelliet om, at: ”Det, der fornemmelig interesserer Baptisterne, er at fritages for selv at tage nogen Deel i deres Børns Daab”¹¹⁵. Dette har Clausen bevist ikke er tilfældet taget de baptistiske forældres modstand i betragtning, idet forældrene ”ikke gjøre deres Samvittighed Fyldest”¹¹⁶ ved at tolerere nogen form for ordning af dåb af deres børn. Udfaldet af denne ensidige opfattelse af sagen i form af baptistplakatens uforstående bestemmelser kunne være undgået, mener Clausen, ved at have spurgt Det Teologiske Fakultet om deres betænkning om ”Baptist-Sagen i sin Almindelighed”. Clausen er nemlig fast overbevist om, at: ”Kirkehistoriske og kirkestatistiske Oplysninger, dogmatiske og kirkeretlige Deductioner maatte dog, i en Sag som denne, aldeles væsenligt høre til de bestemmende Præmisser (...) hos den theologiske Videnskabs Lærere”¹¹⁷. En håndtering af en sag som denne vil ifølge Clausen uundgåeligt blive mere nuanceret, når den ”bliver underkastet den omhyggeligste og flersidigste Prøvelse”¹¹⁸. Clausen bruger altså baptistsagen som endnu en mulighed for at fortælle om fordelene ved en synodal-ordning. Der kan i denne henseende sættes tvivl ved oprigtigheden af Clausens sympati for baptisterne, idet Clausen skriver mere omkring sin vision for stat-kirkeforholdet end om baptisternes frihedsrettigheder. Derfor vurderer jeg ikke Clausen som en *wise person*.

Clausen vurderer, at baptisterne er ”enhørende til Guds rige”¹¹⁹ på trods af, de havde meldt sig ud af statskirken og undsagde sig barnedåben. Baptisterne skal derfor betragtes, som oldkirken anså deres ”Katechumener: som foreløbigen heftede og knyttede til Kirken, for, ved fortsat aandelig Paavirken, at bringes til det forønskede Punkt, da de selv maatte attraae den fulde indlemmelse i Kirkens Samfund”¹²⁰. Baptisterne skal altså ikke skænkes fuld religionsfrihed, men have lov til at leve frit og uden forfølgelser. Baptisterne skal

¹¹⁵ Ibid., 6.

¹¹⁶ Ibid., 7.

¹¹⁷ Ibid., 41.

¹¹⁸ Ibid., 37.

¹¹⁹ Ibid., 32.

¹²⁰ Ibid., 32.

oplæres og føres tilbage til statskirken ved dialog, hvilket minder om Lindbergs tilgang.

Clausen nærer uden tvivl en vis sympati for baptisternes sag baseret på benævnelsen af de baptistiske forældres aktive rolle i at modsætte sig baptistplakten. Dog er der også noget, der tyder på, at Clausen opportunistisk anvender sagen til at fremhæve sin egen kirkepolitiske vision ved at tage et rationelt afsæt i baptistsagens handlingsforløb indtil 1845.

Postludium

I perioden 1846-1849 var der fortsat liv i den offentlige debat om baptistsagen. Pastor F.E. Boisen talte varmt om sognebåndsløsning i *Dansk Kirketidende* i 1846 og forestillede sig ligesom Grundtvig, at baptisterne skulle have ret til at danne frie menigheder inde under statskirken. Baptisterne skulle ikke: "(...) nødes til at lade deres Børn døbes med en Daab, de kalde en Bespottelse, eller som de foragte (...)"¹²¹.

Pastor J.Fr. Fenger foreslog også i *Dansk Kirketidende*, om ikke det var bedre at indføre den dissenterlov, som man havde fået i Norge i 1845, siden denne ville sikre: "Frihed ikke blot i, men ogsaa udenfor Statskirken"¹²². Fenger argumenterede, med afsæt i baptistsagen, for en frihed, der overgik frihedsrettigheder til blot baptisterne: "Men hvad hjælper en enkelt Indrømmelse naar man beholder og vedkjener sig et urigtigt Princip?"¹²³.

Endnu en model blev præsenteret i grundlovsforhandlingerne om kirke- og religionsparagrafferne. Denne blev fremført af bondelederen J.A. Hansen, som var en nær ven af Sørensen¹²⁴. Hansen selv var fortaler for en separation af kirke og stat¹²⁵.

Ved forhandlingerne stiller Hansen, og andre repræsentanter for vækkelsesbevægelsen, sig kritiske overfor den uklare definition af begrebet "Folkekirke", som var blevet fremlagt ved forhandlingerne¹²⁶. Hansen refererer under forhandlingerne gentagne gange til statskirken som et: "Tvangshuus, hvori man med Lovens Sværd har indjaget alle

¹²¹ Dansk Kirketidende, nr. 48, sp. 792.

¹²² Ibid., sp. 781.

¹²³ Ibid., sp. 782.

¹²⁴ Hylleberg, "P. C. Mønsters anmodning om Religionsfrihed 1840", 122.

¹²⁵ Niels Bjerg Nielsen, *Development of religious liberty in Denmark (...)* (Baptist theological seminary, 1963), 73.

¹²⁶ Rasmussen, *Religionstolerance*, 216.

dem, der fødtes her i Landet af luthersk-christelige Forældre¹²⁷". Med baptisterne som eksempel, må folkekirken ifølge Hansen ikke blive en gentagelse af sin forgænger.

Benævnelsen af statskirken som et tvangshus vækker forargelse hos nogle såsom Pastor C.H. Visby, som erklærer: "at Ingen nu bliver ved Politibetjente bragt til Daaben (...) "¹²⁸. Benævnelsen "Tvangshuus" finder Grundtvig ved forhandlingerne derimod som "det eneste rette"¹²⁹ at kalde statskirken. Visbys negligering af baptisternes vilkår indtil 1849 viser, hvordan stigmatiseringen af baptisterne stadig fandt sted, men også at *wise persons* som Grundtvig og Hansen fortsat støttede op om baptisterne.

For Hansen er det væsentligt ikke at "gjøre alt for stor Forskiel paa denne Folkekirkes Medlemmers Frihed og de christelige Troesbekjenderes Frihed udenfor Folkekirken"¹³⁰". Enhver anden løsning end en separation af stat og kirke kan kun medføre frihed, men ikke lighed. Derfor argumenterer Hansen generelt for en adskillelse af kirke og stat efter den franske model i en fredelig dansk version¹³¹, da det for ham var den eneste legitime benævnelse af en såkaldt "folkekirke".

¹²⁷ Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen. Bind II. Spalte 1477-3968 (Kjøbenhavn: Bianco Luno, 1849), sp. 2517.

¹²⁸ Ibid., sp. 2541.

¹²⁹ Ibid., sp. 2540.

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ Hylleberg, "P. C. Mønsters anmodning om Religionsfrihed 1840", 122. Nielsen, *Development of religious liberty in Denmark (...)*, 73.

Konklusion

Undersøgelsen har bevist, hvorledes baptistsagen blev anvendt argumentatorisk blandt de forskellige kirkepolitiske aktører i perioden 1839-1849. Forsvarerne for enhedskulturen i statskirken skabte en stigmatologi mod baptisterne ved at dehumanisere dem på baggrund af deres udtrædelse af statskirken. Derudover skitseredes dystopiske forestillinger om statskirkens fremtid, skulle baptisternes krav om religionsfrihed blive imødekommet. Særligt Fabers benævnelse af baptisterne som ukrudt og Mynsters paternalistiske ansvarsfølelse overfor baptisterne overbeviste forsvarerne om, at baptisterne udgjorde en fare både for kirkens enhedsprincip, men også landets fysiske og åndelige sikkerhed. Stigmatologien blev legitimeret ved baptisternes modsvar i form af Mønsters anmodninger om religionsfrihed og baptisternes generelle modstand mod baptistplakaten.

På trods af teologiske uenigheder valgte majoriteten af aktørerne, som appellerede for en friere kirkeforfatning, at støtte op om baptisterne. Det bevises, at baptisternes modstand tydeligt berørte nogle af aktørerne. Dermed påtog disse sig rollen som *wise persons* i Goffmans forstand. Disse var væsentlige i at vende den offentlige mening om baptisterne. Aktørerne brugte både statskirkens behandling af baptisterne såvel som baptisternes egen modstand og modsvar, særligt Mønsters skrivevirksomhed, som argumenter for, hvorfor deres respektive model for et anderledes stat-kirke-forhold var den bedst egnede. Baptisterne forblev derved relevante i den offentlige debat frem til 1849. Motiverne for benyttelsen af baptistsagen i denne henseende vurderes forskellig, idet der i undersøgelsen bl.a. sættes spørgsmål ved oprigtigheden af Clausens sympati for baptisterne.

Baptisterne påvirkede ikke direkte aktørernes kirkepolitiske holdninger. Modstanden fra baptisterne, som medførte det stigende pres fra den offentlige debat, rykkede dog på statskirkens præsters samvittighed omkring tvangsdåb og den generelle forståelse af samvittighedsfrihed blandt nogle af debattørerne. Dette var ultimativt medårsag til det større kollektive pres, der endeligt skulle føre til Grundlovens religionsfrihed fremsat i kirke- og religionsparagrafferne.

I spørgsmålet om, hvorvidt en revidering af Holms forståelsesmodel over dynamikken imellem de tre dominerende kirkepolitiske retninger er nødvendig, må svaret

ud fra undersøgelsens konklusioner være et delvist ja. Jeg vil ikke argumentere for, at hverken Mønster, Sørensen eller Hansen, som repræsentanter for henholdsvis den engelske, amerikanske og franske model, skal udgøre nye selvstændige ”kanter” i Holms model. Fortalerne for disse modeller havde ikke tilstrækkelig opbakning og nok gennemslagskraft til nu at skulle vurderes på et ligeværdigt indflydelsesmæssigt niveau med de tre dominerende kirkepolitiske positioner. Samtidig vurderer jeg dog, at modellen bør tage hensyn til den dynamik, som samtlige kirkepolitiske positioner i modellen har haft med de aktører, der var anderledestænkende i deres visioner for stat-kirke-forholdet i perioden 1839-1849. Dette kunne illustreres ved en udvidelse af modellen¹³².

Det interessante ved denne undersøgelse om baptistsagens indflydelse på samtidens debat om stat-kirke-forholdet er, at den rejser spørgsmålet, om baptistsagen var en enestående case? Det vil være relevant yderligere at undersøge, hvordan f.eks. samtidens katolikker, jøder eller andre religiøse bevægelser uden for statskirken blev anvendt argumentatorisk i den offentlige debat om stat-kirke-forholdet.

¹³² Se bilag 2.

Litteraturliste

Auken, Sune: "Den mageløse opdagelse – Kirkens Gienmæle og censurdommen" i *Dansk litteraturs historie* på lex.dk. Hentet 23. december 2025 fra

[https://dansk litteraturshistorie.lex.dk/Den_mageløse_opdagelse - Kirkens Gienmæle og censurdommen](https://dansk litteraturshistorie.lex.dk/Den_mageløse_opdagelse_-_Kirkens_Gienmæle_og_censurdommen)

Baagø, Kaj. *Magister Jacob Christian Lindberg: Studier over den grundtvigske bevægelses første kampe*. København: G.E.C. Gads forlag, 1958.

Banning, Knud. *Degnekristne: En almuerejsning: en studie over den gudelige vækkelse paa Sydvestsjælland med særligt indblik paa skolelærer Rasmus Sørensens virke*. Gad, 1958.

Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen. Bind II. Spalte 1477-3968. København: Bianco Luno, 1849. Digitaliseret af Det Kongelige Bibliotek: <https://tekster.kb.dk/text/jura-texts-go2-root>

Brewer, Brian C., ed.. *T&T Clark Handbook of Anabaptism*. London: Bloomsbury Publishing Plc, 2021.

Clausen, H.N.. *Om Kirketvang ved baptistfødte Børns Daab*. København: C. A. Reitzels Forlag, 1845. Digitaliseret af Det Kongelige Bibliotek: <https://www.kb.dk/e-mat/dod/130025452225-color.pdf>

Collegial-Tidende for Danmark. Kbh: Schultz., nr. 4, 1843.

Dansk Kirketidende, nr 48, 1846.

Faber, N.. *De anabaptistiske bevægelser i Danmark betragtede fra det christelige og kirkelige Standpunct*. Odense: S. Hempel, 1842. Digitaliseret af Det Kongelige Bibliotek: <https://www.kb.dk/e-mat/dod/11030802973A.pdf>

Fogtman, Laurids. *Kongelige rescripter, resolutioner og collegialbreve for Danmark og Norge, udtogviis udgivne i kronologiske orden*. IV. Deel. 2. bind 1740-1746. København: Gyldendals Forlag, 1788:
<https://books.google.dk/books?id=2CBMAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=da#v=onepage&q&f=false>

Glædemark, H.J.J. *Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark indtil 1874. En historisk-kirkeretlig Studie*. København: Ejnar Munksgaard, 1948.

Goffman, Erving. *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Prentice Hall, 1963.

Grundtvig, N. F. S.. *Om Religions-forfølgelse*. Kjøbenhavn: Wahlske Boghandlings forlag, 1842. Digitaliseret af Det Kongelige Bibliotek:
<https://www.kb.dk/e-mat/dod/11342802192D.pdf>

Hudson, W. S. "Baptist" i *Encyclopedia Britannica*, Hentet 23. december 2025 fra:
<https://www.britannica.com/topic/Baptist/History>

Hylleberg, Bent & Jørgensen, Bjarne Møller. *Et kirkesamfund bliver til*. Føltveds Forlag, 1999.

Hylleberg, Bent. "Grundloven, baptisterne og religionsfriheden" i *Religionsfrihed i 150 år: en jubilæumshilsen fra danske katolikker og baptister*. Red. Rasmussen, Jørgen Nybo. Ælnoth, 1999.

Hylleberg, Bent. *P. C. Mønster*. Føltved Forlag, 1978.

Hylleberg, Bent. "P. C. Mønsters anmodning om Religionsfrihed 1840" i *Kirkehistoriske Samlinger 1999*, Red. de Licht, Christian Fine, Lillie, Eva Louise & Lyby, Thorkild C.. Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, 1999.

Jørgensen, Marianne Winter & Phillips, Louise. *Diskursanalyse som teori og metode*. Roskilde Universitetsforlag, 1999.

Kornerup, Bjørn & Lindhardt, P. G. "Nicolai Faber" i *Dansk Biografisk Leksikon* på lex.dk. Hentet 23. december 2025 fra: https://biografiskleksikon.lex.dk/Nicolai_Faber.

Lange, F. M. *Daabs-menigheden i Danmark*. København: F. Schneiders & Werners Officin, 1841.

Lindberg, J.C. *Dannebrog*. 1841-1842; Nr. 1-38. Det Kongelige Bibliotek.

Lindberg, J.C. *Nordisk Kirke-Tidende for aaret 1839 nr. 5.* Syvende Aargang. København: Udgivernes Forlag, 1839: <https://books.google.dk/books?id=qLErAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=da#v=onepage&q&f=false>

Monrad, D. G. "Om Retten til at udtræde af Statskirken (I Anledning af Baptisterne)" i "Flyvende politiske Blade Nr 4." i *Flyvende politiske blade Nr. 1-5*. København: Bianco Luno, 1842.

Mønster, P.C. "Andragende om fuld Religionsfrihed for Danmark (1840)". Transskriberet af Bent Hylleberg. Baptisthistorie.dk, 2016: <https://www.baptisthistorie.dk/2016/12/20/p-c-moenster-andragende-om-fuld-religionsfrihed-for-danmark-1840/>

Nielsen, Niels Bjerg. *Development of religious liberty in Denmark in the first half of the nineteenth century with special reference to baptists*. Baptist theological seminary, Rüsclinkon-Zürich, Schweiz, Afhandling, 1963. PDF tilgået via assistance fra International Baptist Theological Study Centre, Amsterdam.

Rasmussen, Jens. *En brydningstid: kirkelige holdninger i guldalderperioden 1800-1850*. Odense Universitetsforlag, 2002

Rasmussen, Jens. *Kampen for indflydelse i Statskirken. Nicolai Faber – Fyns biskop 1834-1848: studier i statskirkens organisation, bispeembede, præstestand og menighedsliv*. Odense Universitetsforlag, 1996.

Rasmussen, Jens. *Religionstolerance og Religionsfrihed: forudsætninger for Grundloven i 1849*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2009

Røge, Nicolai. *D.G. Monrad og det 19. århundredes teologi og kirkeliv i Danmark: En studie i D.G. Monrads kirkepolitiske arbejde i perioden 1842-1863*. Københavns Universitet, Teologisk Fakultet, prisopgave, 10. januar 2020. PDF-udgave, tilgængelig fra Monradselskabet:

<https://monradselskabet.dk/onewebmedia/Nicolai%20Røge%20o%28D.G.%20Monrad%20og%20det%2019.%20århundredes%20teologi%20og%20kirkeliv%20i%20Danmark.%20En%20studie%20i%20D.G.%20Monrads%20kirkepolitiske%20arbejde%20i%20perioden%201842-1863%29%20%28002%29.pdf>

Rørdam, Holger Frederik. *Danske Kirkelove samt Udvalg af andre Bestemmelser vedrørende Kirken, Skolen og de Fattiges Forsørgelse fra Reformationen indtil Christian V's Danske lov, 1536-1683 (Første del)*. Thieles Bogtrykkeri, 1883:

<https://www.kb.dk/e-mat/dod/113428026669.pdf>

Sørensen, Rasmus. *Hvad er "den hellige almindelige Kirke"*. Kjøbenhavn: C. Græbe & Søn, 1841: <https://www.kb.dk/e-mat/dod/11030801627B.pdf>

Thyssen, Anders Pontoppidan, red. *Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede*. I. Bind. København: GEC GADS FORLAG, 1960

Tullberg, Steen. *Indledning til Den Danske Stats-kirke upartisk betragtet*. PDF-version tilgængelig fra Grundtvigs værker, 2016: https://www.grundtvigsværker.dk/pdf/1834_534A_intro.pdf

Vammen, Hans. "H.N. Clausen" i *Lex* på lex.dk. Hentet 23. december 2025 fra: [https://lex.dk/H.N. Clausen](https://lex.dk/H.N._Clausen)

Vinding, Niels Valdemar, Jacobsen, Brian Arly & Schultz-Knudsen, Mikele red. *Religion og grundlov*. København: Djøf Forlag, 2024

Yde, Henrik. *Bibliografisk beskrivelse af Nordisk Kirke-tidende*. Hentet 23. december 2025. Tilgængelig grundtvigsværker.dk: https://www.grundtvigsværker.dk/biblio/nordiskkirke_biblDes.c.xml

Upubliceret materiale

Rigsarkivet

Baptistkirken i Danmark

I-V, VII-IXX Materiale til Hovedregistranten (1839 - 2008)

Pakke 46 & 47: II A 2. Mønster til kongen 8. maj 1842.

Maskinskrevet transskriberet version.